

УДК 321.323

С.В. РИБАЛКА

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ РЕГІОНІВ: ПІДХОДИ ДО ТЕОРЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**Рибалка Сергій Вікторович** – кандидат політичних наук, голова політичної партії «Правда»

Розглядаються засоби теоретичної ідентифікації політичних еліт регіонів. Вивчаються зміст та значення поняття «регіональна політична еліта» та її особливості в сучасній Україні. Визначаються оптимальні підходи до дослідження явища політичних еліт.

Ключові слова: регіональна політична еліта, політологічна методологія, теоретична концепція, політичний плюралізм.

Рассматриваются средства теоретической идентификации политических элит регионов. Изучается содержание и значение понятия «региональная политическая элита» и ее особенности в современной Украине. Определяются оптимальные подходы к исследованию явления политических элит.

Ключевые слова: региональная политическая элита, политологическая методология, теоретическая концепция, политический плюрализм.

The article deals with theoretical means of identification of political elites regions. We study the content and meaning of «regional political elite» and its peculiarities in contemporary Ukraine. Determined the optimal approaches to study the phenomenon of political elites.

Key words: regional political elite, political methodology, theoretical concept, political pluralism.

© С.В. Рибалка, 2012

Вступ. Проблеми у дослідженні еліт у сучасній політичній науці актуалізуються через зміни у національних політичних системах, а також і через транснаціоналізацію світового політичного управління. Тому сучасні політологічні дослідження набувають нових завдань через нове значення поняття «політична еліта». На регіональному рівні політична еліта сильніше заявляє про себе, особливо в межах інтеграційних об'єднань, яким є і Європейський Союз. Лозунг «Європа регіонів» передбачає наявність нових підходів до самостійного забезпечення розвитку регіону та його управління на засадах субсидіарності. Це висуває до регіональних еліт нові вимоги. Актуальним для сучасної України є аспект дослідження плюралізму регіональних політичних еліт. Оскільки низка російських дослідників веде мову про створення регіональних політичних режимів, то ці процеси також є ознакою трансформаційної політичної практики.

Нового підходу в умовах пострадянських трансформацій потребує й оцінка соціальних, економічних і культурних складників регіональної політичної еліти. В межах соціально-економічного розвитку регіональні еліти різний рівень соціально-економічного розвитку означає неоднорідність в активності регіональних політичних еліт, кланових та групових об'єднань. У цьому зв'язку виникає потреба перевизначення політичної еліти за етимологічним походженням. Еліта сьогодні є скоріше функціональним явищем, ніж явищем добору і ранжування політичних кадрів. Тому, на думку автора, більш коректним виразом є поняття «політичного істеблішменту», яке в англійській літературі позначає, перш за все, посадовців політичних установ і осіб, які потенційно або реально впливають на прийняття рішень у межах процесів політичного управління.

Проблема наукового дослідження політичних еліт регіонів сучасної України потребує з'ясування впливу унітарної форми державного управління на розвиток регіональних еліт, а також співвідношення призначуваної та виборної складових політичних еліт регіону. Серйозне зацікавлення викликає питання політичної суб'єктності еліт, їх можливостей самостійно приймати рішення, обирати ту чи іншу лінію поведінки в межах політичних змагань.

Загалом проблемна ситуація в дослідженні регіональних політичних еліт виникає через те, що класичні підходи, які склалися у XIX столітті, не розкривають регіональний рівень політичної еліти та її специфіку. Тому ситуація висуває потребу у переосмисленні існуючих і пошуку нових концептуальних схем регіональної елітології.

Останніми роботами, на які спирається автор, стали розвідки російських учених-засновників теорії політичних еліт: Г. Ашина [1], О. Гаман-Голутвиної [3]. Сучасні російські соціологи, зокрема С.Негруль [7], предметом інтересів наукових інтересів обрали формування регіональних еліт у ціннісному вимірі. Серед українських робіт проблематика даної статті присутня у роботі українського політолога Л. Козловської [4]. Однак ідентифікація регіональних еліт потребує подальшої розробки.

Постановка завдань. Метою статті є оцінювання існуючих теоретичних підходів до ідентифікації стану та напрямків розвитку політичних еліт регіонального рівня. Завданням статті є: 1) виокремлення зв'язку між соціальними структурами і формуванням політичної еліти; 2) встановлення функцій політичної еліти на регіональному рівні.

Результати дослідження. Регіональні еліти досліджуються на основі співвіднесення місцевих і регіональних пріоритетів політичної діяльності і розвитку політичної системи. Російські політологи

встановлюють роль та значення центральних і регіональних еліт для розвитку Російської Федерації у пострадянський період. При цьому вони залучають чинники соціально-економічного та культурного значення, оцінюють регіональний чинник для всього перебігу постсоціалістичних трансформацій. Як вважає Н.Ю. Лапіна, «вивчення особливостей і закономірностей російської трансформації неможливе без включення в аналіз регіонального виміру. Регіональний вектор дозволяє усвідомити неоднозначність та багатомірність політичних, інституційних і соціально-економічних змін, які сталися на російському просторі. У роки змін регіональні еліти перетворилися на постійний фактор російської політики: їх вплив на вироблення державних рішень зростає, а самі вони були залучені в складну систему взаємодій з державою і групами економічних інтересів» [6].

Одним зі шляхів встановлення специфіки розвитку регіональної моделі еліт є визначення рис регіонального політичного режиму. В цих межах використовується спосіб побудови моделей за різним рівнем регіональності. Однак в більшості випадків ці методичні засоби слугують для демонстрації взаємозв'язку між політичним і соціально-економічним впливом еліт на регіональному рівні. «У 90-і роки в суб'єктах РФ сформувалися різні моделі влади. Моноцентрична модель ґрунтувалася на встановленні регіональним керівником і його найближчим оточенням монопольного контролю над ресурсами, вона діяла через зниження рівня політичної конкуренції. Поліцентрична модель передбачала розподіл економічних і політичних ресурсів між безліччю акторів, а в її основі лежав елітний плюралізм» [6], – вважає російська дослідниця.

Багатий емпіричний матеріал політичного розвитку сучасної Російської Федерації дозволив виокремити різні способи взаємодії всередині еліт на регіональному рівні. Також були встановлені типи і напрямки елітних взаємодій і напрямки їх розвитку. Регіональний політичний режим стає одним з основних ключових понять дослідження регіональних політичних еліт. Така ситуація складається через значну віддаленість територій від центру та їх значну автономію у прийнятті рішень на рівні регіону. «І та, і інша модель влади в різних соціально-економічних і політичних умовах були покликані забезпечити регіональному керівництву найкращі умови підвідомчій керованості території. Але між ними існувала принципова відмінність: у той час, як моноцентрична модель була орієнтована на домінуючого гравця, поліцентрична модель спиралася на «пакт еліт». Це привело до формування різних політичних режимів в окремих регіонах і сприяло формуванню асиметричної федерації, в якій міжрегіональна диференціація все більш і більш зростала» [6], – зауважує Н.Ю. Лапіна.

Оцінка розвитку української політичної еліти здійснюється на основі аналізу соціокультурних особливостей України. Цікавим є зовнішній погляд на події, які відбуваються в Україні з боку російських учених. Аналізуючи досвід України, російські вчені схильні гіперболізувати міжелітар-

ні взаємовідносини, як значення цих взаємин для розвитку політичної системи України. Водночас конфліктна взаємодія регіональних політичних еліт на центральному рівні стає помітною для зовнішнього аналізу.

На думку Е.А. Попова, «одну з найважливіших ролей у долі сучасної української державності відіграє поведінка регіональних еліт. За деякими експертними оцінками українська політика являє собою внутрішньоелітну боротьбу, горезвісну сутичку бульдогів під килимом. Якщо це твердження і є перебільшенням, то, принаймні, від позиції різних регіональних елітних груп України цього разу без усякого перебільшення залежить доля держави України» [8].

Більшою мірою орієнтованим на аналіз емпіричних фактів і використання конкретних даних поведінки громадян є психологічна дослідна традиція. Дослідники, які працюють в її межах, відтворюють лінію поведінки еліт і мас на основі аналізу параметрів психологічного впливу. Оскільки ці дослідження відзначаються переліком конкретних методів і результатів, то вказані характеристики є досить цікавим матеріалом для розгортання політологічного дослідження, через те що особливості психології регіональних еліт відбивають тенденції їх формування, особливості прийняття рішень і загальні напрямки еволюції.

На думку Г.І. Чулкова, «аналіз результатів проведеного нами емпіричного дослідження показав, що існує сукупність умов, за яких зростає вплив правлячої еліти на населення. Як найважливіші аспекти цієї проблеми виступають цілепокладання, політична культура, особливості об'єкта або адресата впливу. В цьому процесі зовнішнє середовище взаємодіє з відповідними особистісними умовами, впливаючи на них і визначаючись ними. При цьому для двох сторін, тобто джерела і адресати впливу, актуальними є мотиви влади, досягнення і афіліації. Населення реалізує ці мотиви, використовуючи владу як політичний інструмент» [9].

Погляд на елітотворення демонструють і сучасні російські соціологи. Їх якості пов'язані зі специфікою сучасного суспільства, визначають поведінку окремих представників та елітарних груп в цілому. Екстраполяція загальних рис еліт на регіональний рівень проводиться за логікою відображення у частковому головному рис загального. Ключем до розуміння сучасного стану політичних еліт є порівняння з відомими моделями функціонування елітарних утворень. Зокрема, Ольга Куценко зазначає, що «сильна соціальна диференціація сучасних нетоталітарних суспільств призвела до виникнення множинності еліт, нетиповою для традиційного суспільства. Кожна реальна (базисна) група виділяє свою еліту на основі принципів, властивих даній групі. Еліта кожної групи впливає на її розвиток і в той же час являє групові інтереси в суспільстві. Корпоративність еліт неминуха. Проте у суспільствах з налагодженими селекційними механізмами загальнонаціонального масштабу через інтеграцію окремих еліт здатна утворюватися «загальна» еліта, домінуюча в соціальній системі і в певній мірі долає якість корпоративності. В

Україні ж подібні селекційні механізми скласти не встигли» [5]. Магістральним напрямком дослідження й ідентифікації сучасних регіональних політичних еліт є співвідношення центральної та периферійної еліти. В цих відносинах відображаються соціальні детермінанти транзитивного суспільства, яке досі не набуло сталих рис та чітко визначених векторів розвитку. В цих умовах регіональні еліти здебільшого розглядаються як суб'єкти владних взаємодій, які прагнуть відстояти регіональні інтереси на загальнонаціональній політичній арені.

Відстеження регіонального домінування української політичної еліти веде до постулювання тези про боротьбу і взаємодію регіональних угруповань. Кількісне домінування представників певних регіонів у межах періодів політичного розвитку та політичних ситуацій дозволило вести мову про відсутність модернізаційних векторів розбудови еліт. Традиційність практик добору еліт на відсутність прогресу у політичних перетвореннях. «Роль селективного механізму стала грати прихильність до ідеї української національної державності і значною мірою - престижне (переважно західноукраїнське) місце проживання. Разом з тим даний селективний механізм становлення центральної ланки правлячої еліти при формуванні місцевих еліт спрацював лише на рівні окремих регіонів (передусім Західної та Центральної України). У східних і південних регіонах або зберігалися традиційні механізми, або, по суті, діяв випадковий відбір» [5], – вважає О. Куценко.

Культурний рівень місцевих і регіональних еліт стає основою ідентифікації їх за географічною ознакою. Гіпотетичні твердження про притаманність тих чи інших рис існуючим регіональним політичним елітам не виглядають безпідставними через формування відносно замкнених регіональних політичних режимів. Водночас, попри зміни в політичних та ідеологічних уподобаннях, основним індикатором регіональних політичних еліт є їх дотримання місцевих регіональних соціально-економічних і політичних інтересів. Згідно з О. Куценко, «процес подолання регіональними елітами квазіформи істотно гальмується маргінальним характером їх політичної культури. Даний характер проявляється насамперед у співіснуванні різноспрямованих цінностей, відсутності чіткої орієнтації на якусь ідею, яка могла б визначити майбутній розвиток України. У середовищі регіональної еліти північного сходу переважає підгрупа, орієнтована на ліберальні цінності з вираженим індивідуалістичним компонентом, швидкі економічні реформи (42 % опитаних). Дана підгрупа представлена переважно серед політичної і бізнес-еліти. У середовищі інтелектуальної, партійної еліти домінують цінності розквіту української нації, культури – цінності, які фактично не проявилися в інших елітних підгрупах. Виражені переваги лояльності місцевим політичним цінностям у політичній культурі регіональної еліти служать додатковим конфліктогенним чинником процесу соціальних трансформацій» [5].

Методологічні труднощі у вивченні регіональ-

ної політичної еліти пов'язані, передусім, з нестійким характером теоретичного значення політичних еліт загалом. Тому зарахування до регіональної політичної еліти тих чи інших посадовців або тих чи інших осіб, які виконують певну роль у регіональному політичному процесі, має ґрунтуватися на міцній методологічній основі. Велике значення мають національні традиції, тлумачення політичних еліт, які варіюють незалежно від країни. Значення поняття політичної еліти базується на хибному тлумаченні етимології, яке походить від французького «добірний», «кращий». Внаслідок цього функціональне значення політичних еліт для масової свідомості і наукового загалу дещо другорядне. Водночас з розвитком політичної діяльності у трансформаційних країнах, з апробацією форм демократичного політичного процесу, з урахуванням тих чи інших посадовців до числа еліти набуває все більше об'єктивних форм.

Теза про дедалі більш об'єктивний характер політологічного аналізу політичних еліт спирається на джерела наукової інформації, які використовуються в дослідженнях, вони охоплюють весь спектр інформаційних повідомлень та їх інтерпретацій, які існують у сучасному науковому процесі. Водночас на регіональному рівні належність до політичної і владної еліти є істотним дискусійним питанням. Тому джерела для таких досліджень мають спиратися на спеціальні бази даних спостережень і інших наукових джерел, які будуть відображати суто регіональну тематику. Згідно з С.С. Восканяном, ним «у ході вивчення проблеми були використані нормативно-правові акти (Конституція РФ, федеральні закони, укази президентів Росії, постанови і розпорядження уряду країни), статистичні дані, публікації та матеріали друкованих і електронних засобів масової інформації, періодична наукова література, результати досліджень, проведених зарубіжними та вітчизняними фахівцями та структурами (серед останніх особливо можна виділити Всеросійський центр вивчення громадської думки (ВЦІОМ), Фонд «Громадська думка» (ФОМ), Російський незалежний інститут соціальних і національних проблем (РНІС і НІП)) і спогади російських політиків» [2, с. 5].

Окремим підходом до реалізації складу регіональних політичних еліт є констатація гіпотетичного впливу специфічних трансформаційних умов. Зокрема, російський учений С.С. Восканян вважає, що базою для розвитку політичних еліт є авторитаризація політичного процесу. Однак такий висновок потребує розгляду конкретних персоналій і адекватності оцінки тих чи інших владних практик. «Авторитарна тенденція діяльності та розвитку політичної еліти виявлялася протягом усього пострадянського періоду, будучи не тільки наслідком історичного минулого, але й, одночасно, причиною майбутньої аналогічної тенденції. В авторитарній суспільній системі політична еліта не може бути не авторитарною як за формою, так і за змістом. Тому в майбутньому необхідно чекати ще більшого посилення авторитарних тенденцій у сучасній російській політичній еліті в цілому і у внутрієлітних груп окремо» [2, с. 7], – зазначає дослідник.

Якість та кваліфікація регіональних політичних еліт залежать від профілю регіону, його місця у загальнонаціональному розподілі праці, політико-історичного тла, тенденцій еволюції держав, особливо трансформаційних. Саме через ці чинники робиться перелік завдань, які постають перед регіональними політичними елітами та способами їх вирішення. Важливим чинником визначення якості еліт є система їх рекрутування.

Регіональні політичні еліти в сучасній Україні рідко формуються за класичними схемами («лисиць та левів» або антрепренерської системи). Однак постсоціалістична реальність заперечує якісний добір до еліт і просуває ситуативні та випадкові критерії, які рідко можна вважати раціонально обґрунтованими. Скоріше регіональні політичні еліти трансформаційного періоду стали похідними від специфіки владних відносин і поведінки правлячих команд. Оскільки участь громадянського суспільства у формуванні владних політичних команд була мінімальною, то й зв'язок їх діяльності з інтересами регіональної громади є вельми опосередкованим.

Висновки. Теоретична база дослідження регіональних політичних еліт складається з уже існуючих підходів В. Парето, Г. Моска і Р. Міхельса. Разом з тим, питання функціональних та бюрократичних еліт розглядається в межах наукового напрямку державного управління. Проте ці підходи не ідентифікують регіональну політичну еліту як самостійне явище, зараховують її до загального політичного класу або до всієї бюрократичної системи. Тому нові підходи до ідентифікації складу регіональних політичних еліт ґрунтуються на пошуку розбіжностей у позиціях регіональних політичних лідерів, а також державних посадовців у поглядах на політичний розвиток регіонів.

Відносно новим способом дослідження теоретичної ідентифікації регіональних політичних еліт є визначення їх функцій у межах державного управління та місцевого самоврядування, взаємодії з громадянською спільнотою регіону. Важливим критерієм ідентифікації належності окремих осіб та груп до регіональної політичної еліти є їх досяж-

ність до влади і пряме виконання владних повноважень. У цьому плані істотним методологічним підходом є розгляд як предмета так званих партій влади, які існують на пострадянському просторі і мають низку відмінностей від подібних явищ на Заході.

Також істотної ваги набувають специфічні якості кадрового потенціалу регіональної політичної еліти та можливість забезпечення керівниками політичних посад за рахунок місцевих ресурсів. Крім того, набуває актуальності відповідь на питання, чи є той або інший регіон кузницею кадрів, чи є тільки територією, яка їх споживає. Також з точки зору ідентифікації складу і функцій регіональної політичної еліти важливими є процеси прийняття та втілення рішень.

У цьому контексті до поля зору мають потрапляти бізнес-еліта та її взаємодія з депутатським корпусом та виконавчими органами. Також викликають зацікавлення питання співвідношення інтересів регіонального і центрального рівнів. Так само значну роль у майбутній теорії ідентифікації регіональних політичних еліт мають відігравати політичні традиції регіону.

Таким чином, теоретико-концептуальна ідентифікація – це сукупність заходів і процедур на шляху до визначення сучасного змісту явища сучасних політичних еліт. І в цьому аспекті важливим є як звуження предметної сфери до аналізу регіональних і державних керівників, так і її розширення до включення осіб, які виступають з політичними заявами і беруть участь у політичних практиках. Евристичним засобом ідентифікації складу еліт регіонального рівня є аналіз рейтингів регіональних політиків. Також важливими стають комунікаційні індикатори, які визначають політичних акторів місцевого політикуму. Загальним підходом до визначення регіональної належності тих або інших місцевих політиків є економічні зв'язки влади та економічна обумовленість політичних рішень. Перспективою подальшого розгляду теми, порушеної в даній статті є аналіз світового досвіду розвитку політичних еліт регіону в умовах демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашин Г.К. Курс истории элитологии [Текст] / Г.К. Ашин. – М.: МГИМО, 2003. – 302 с.
2. Восканян С.С. Политическая элита постсоветской России: проблемы и процессы формирования, изменения и развития [Текст]: дисс. д-ра полит. наук: 23.00.02 / С.С. Восканян. – Воронеж, 2004. – 313 с.
3. Гама-Голутвина О.В. Определение основных понятий элитологии [Текст] / О.В. Гама-Голутвина // Полис. – 2000. – № 3. – С. 97-103.
4. Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки) [Текст]: автореферат дис. канд. політ. на-ук: 23.00.02 / Л.В. Козловська; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2000. – 18с.
5. Куценко О. Тенденції формування і структура регіональної еліти на Україні [Електронний ресурс] / О.Куценко. – Режим доступу: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-2/kutsenko.htm>.
6. Лапина Н.Ю. Региональные элиты: процессы формирования и механизмы взаимодействия в современном российском обществе [Текст]: дисс. д-ра полит. наук: 23.00.02 / Н.Ю. Лапина. – М., 2004. – 251 с.
7. Негруль С.В. Формирование региональных элит: ценности и идеология [Текст]: автореферат дисс.канд. социол. наук: 22.00.06 / С.В. Негруль. – 2004. – 20 с.
8. Попов Э.А. Региональные элиты Украины в контексте украинской государственности: не допустить войны всех против всех [Электронный ресурс] / Э.А. Попов. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/desk/regionalnyje_elity_ukrainy_v_kontekste_ukrainskoj_gosudarstvennosti_ne_dopustit_vojny_vseh_protiv_vseh_2009-08-25.htm.
9. Чулков Г.И. Психологические аспекты политического влияния региональной элиты [Текст]: автореферат дисс. канд. психол. наук: 19.00.13 / Г.И. Чулков. – Тамбов, 2004.